

עיירה בפולין – מראות משכבר

מאת ד"ר אמרים שמזאלי

א

כמה פעמים בשנה אני בא במטוס סילון דרך אירוסה או בקרן רכבת דהוה, וחלני ומרבה שריקות ללא צורך — אל זדונסקה וולה, לפחות לביקור קצר, לחוות ביעף את נועם זיווה, להריח את בתשמי בקריה הקיציים וגם להתענות בצערה בזמן האחרון, כשמדינת פולין שוקדת על פיתוח התיירות ומכריזה ומדיעה על תנאי הנסיעה הנוחים ועל התנאות שבבילויים הצפויים לתייר, אני מסליג אל העיירה, על משכבי בלילות, פעמים רבות יותר.

עדין היא עומדת על תילה היהודי, כלה כמות שהיתה, על שבתותיה ומעדיה ועל ימות החול שלה, משוכצת בלוח השנה היהודי. עדין יש לנו מקום שבו נולדנו. עיר קטנה היא סכך שהכל בו, עולם מלא עדין לא נעקה אל קיסאן השיש של זכרונות הגולים הפליטים. עדין אינה מרחפת על פני גגות של תחיות גבוהות ואימים פרחים באיר גברי. מקובצת היא על בניה וככרחה שוקה הגדול בתוך ממשותה. מרוכים בה האילנות והשיחים ומסביב לה מרחבים ירוקים, שדות תבובה ומשטחי דשא. לא עדין לא נהססה לצרוד של חלומות עפים במשחה, איש איש לעברו, לכל אשר נשאו אותנו הפחדים והציפיות, הרחק מגבולותיה ומקצב עתהיה.

ב

נתבונן נא בקלסטר פניה.

העיירה זדונסקה וולה, או סתם וולה בשפה המדוברת, לא שכנה על פני השדות הנוטשים, בחוף לבדה, כמאמר שלום עליכם על אחת העיירות של סיפוריו. חליה היתה בשלשלת של קהילות ישראל מלחזי ועד קאליש ועד שלזיה ובירתה ברסלאו. בנסיעה נחזה של שעה ורבע הגעת אליה ברכבת מלחזי, מן התחנה ה"קאלישאית". לאור פאביאניץ ולאסק, הנה היא התחנה השלישית — זדונסקה וולה. כללה היתה במשכצת מגוונת של עיירות ישראל שכמותה, שלולה בשלשלאות הרבה ליישובי יהודים, ישנים וגם חדשים, בפולין הקונגרסאית, והיו לה גם קשרים אל יישובים שמחוץ לפולין, בין על ידי היהודים הרוסיים והליטאים, שהתיישבו בה, ובין על ידי בניה שהלכו לגרמניה או אל מעבר לים. הללו נתנו לה מהלכים בעולם הגדול. ככלל מקום היתה התגירה גם למורת רחם של מדיגי הקהילה בזדונסקה וולה לפני מלחמת העולם הראשונה חביבה היתה על הרבנים והאדמורי"ם האזורה ברוב פומבי, בדרשות או בדברים שבכתב, מפני עקירת אדם מישראל ממקומו לילך אל "מקום שאין מכיריך, אף על פי כן הלכו ויצאו בני וולה וניצלו מן הדליקה וגם הצילו אחרים.

כריבוא יהודים, דומני, ישבו בוולה בימי ילדותי. העיירה לא יצאו לה מניטין כמקום תורה, אין צורך לומר, שלמדו בה תורה, אם בתידות ואם בחבורת. מאליו מוכן, שלא נפסק קול התורה מבית מדרשה "הגדולי". אבל ישיבה חשובה לא היתה בה, לא נדו לסאן בתורים, שחשקה נפשם בתורה, ולא שמענו, שישבו בה

מתברים גדלי תורה או אצנים מרביצי תורה ברבים. גם לא זכתה וולה להיות מרכז לחסידות. שם „רבי“ לא האיל לישב בה ישיבת קבע. תשביה נסעו לאדמוריים. היו ביניהם חסידים חשובים. „יושבי שולחן“, מקורבים לרבי, מראי פניו ובני פמלייתו. כמו כן לא היתה בשום פנים אפילו מרכז ווטא ארעי להשכלה העברית. דבר זה אינו תמוה ביותר, שהרי ידוע שקהילות פולין הקונגרסאית אינן רשומות במפתה של תנועת ההשכלה העברית. החסידות משכה אליה את כל בעלי המחין. ומי שלא הסתפק בשׂים ומוסקים עוררה אותו לעסוק ב„מורה נבוכים“. תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם של ר' מנדיל מקוצק הפיצו בדפוסים חדשים את ספרי הפילוסופיה היהודית שבימי הבינים.

כללו של דבר, היתה זדונסקה וולה עיירה צנועה, בעיקרה יישוב של פועלים, בעלי מלאכה וסוחרים זעירים. שלא הלכה בגדולות. היא שקדה על צרכי פרנסתה ברוב עמל ויגיעת בשר ומחין. שיחות חולין שבה נסבו על גולים, אריגה, חוטים ומיניהם, על נסיעות לצרכי מקח וממכר ללודז', מרכז התעשייה הגדול והשוק לסחורה. שם נמכרו האריגים המוגמרים, תוצרתה של תעשיית־הבית. באמת היתה זדונסקה וולוז מעין סניף לעיר התעשייה הנומיה, שהלכה וגדלה בקצב מהיר, מסחרר ממש, במאה העשרים. אלא מבחינה אחת נבדל, דומני, הסניף מן המרכז: ביישוב הרעף כאן עבדו עמלים חרצים שוקדים בהתמדה על מלאכתם בלא בהלה וטרץ. וכך היו סחריה של וולה: מיושבים יותר בהליכותיהם, ואפילו כשהגיעו אל לודז' לרגלי עסקיהם לא היו בהולים ומבהלים כדרכם של בני עיר זו שבה, כידוע, לא היו מהלכים ברחובות אל רצים, כמעט רודפים ונרדפים. החפירות הקפיצות הפכו לעתים את הדינאמיות העצומה של היחמה היהודית ב„משסטר של פולין“, למעין קאריקאטורה של עצמה. על כל פנים למראית־העין, באמת היה קיצבה של לודז' קצב מהיר של בנין שאינו סובל התרשלות, חיפזון קתסטרקטיבי, שהעיד יפה על כחו של המרץ היהודי לעשייה וליצירה.

הבחורים והאברכים הסמוכים על שולחנות חותניהם, כאבי ז'ל, ילידי לודז', שנשא לאשה בת זדונסקה וולה ממשפחת סטריקובסקי־טייך, עסקו בתורה, אם בבית המדרש הגדול ואם ב„שטיבלך“ של החסידים, אבל בבוא היום, „משנסק המן“, נכנסו גם הם בעול העבודה המסחר. יש מהם שחזרו אל מקום מגורי אבותיהם, כמעשי אבי, ויש מהם שהשתקצו בעיירה.

מלבד במילי דעלמא עסקו גם במילי שמיא. ויש להניח שלא היו שיחות חולין רבות, שלא היו מתובלות בדברי תורה. החיים לא התנהלו בנחת. לא פסקה והרגשה שיהודים חיים בגלות. מלבד גזירות המלכות, צרות הפרנסה ופורענויות בידי שמים היו פורענויות שבאו מידי אדם, ובעיקר מחלוקות על עסקי קהילה בין פרנסים ובין חבורות החסידים, שהיו רוב בנינה רוב מנינה של הקהילה. היו גם מחלוקות „לשם שמים“, מן הסוג המר והנרתח, שעתידות היו להתקיים זמן רב ולהשמיד חלקות נפש טובות ביותר. ליד יישוב הרעף שהוכרתי מצאת שם גם עירוב הדעת, כמנהג העולם, תאוות שאינן מסוכנות, כגון תאוות המשחק והשעשוע, וגם תאוות מסוכנות, כגון התאוה לעולל תעלולים, להויק ולהכאיב, פרצו לעשות להן דרך ברשות היחיד וגם ברשות הרבים.

בני קהילת חלה נחלקו לשני מחנות ראשיים: חסידי גור חסידי אלכסנדר, המחלוקות היו על עסקי הרב, על בחירת הרב, על התיינים ועל השחמטים, על מנין הפרנסים בקהילה ועל שאר כל ענייניה. אחת המחלוקות הקשות ביותר היתה זו שעל בחירת מראדאתרא בעשור הראשון של המאה. על פי מה שסיפרו לי אחר-כך ועל פי מה שקראתי בחוברת המיוחדת, שתיארה את כל ענין הריב הנרא, דומני, שלא היתה בשום קהילה יהודית בזמן הנא מלחמה קשה ומרה כל כך. חברו בה יחד כמה וכמה גורמים ומסיבות, ועניני רוח נסתבכו בעניני פרנסה סבך מסוכן אחד. קשה לי כאן לעמוד על מחלוקת זו. היא ארכה שנים רבות. חסידי גור לא התחננו עם חסידי אלכסנדר לא אכלו אלה משחיטתם של אלה. אלה ירדו ממש לחייהם של אלה, קיפחום מעבודה, מהאזאה ומכל דבר מסחר. אבי, אף על פי שהיה בן חסידי גור, אגוס היה, כנראה בהשפעת גיסי, להצטרף אל חסידי אלכסנדר. אמנם לאחר זמן נעשה חסידי אלכסנדר בלב שלם. אף כי בלא קנאות, והדמורים אפשר שלא ליבו את הוליקה, אף על פי כן אין לומר עליהם בשום פנים, שהיו זריזים בכיבויה. פרשה מזעזעת זו היא תעודה עגומה למנהיגות היהודים המסודרית בתחילת המאה הזאת. רק בימי תחילת מלחמת העולם הראשונה, על אדמת בית הקברות, משהוגלו בני הקהילה על ידי הפולשים הגרמנים, חיל הקיסר, גלות לשעה קלה, באמת רק גזירת גלות ולא גלות של ממש, נתפייסו שם אלה עם אלה, השלום הרשב על כנו. ממחלוקת זו למדתי לקח, בודאי רבים אחרים, לקח שאינו משתבח בקל, על דינים דברים לשם שמים, מריבי כהן, על האש האוכלת במדנים הלוכשים איצטלה של קדושה.

ג

העיריה היתה מקום ישוב, בינלאומי. מבין שלושים אלף אוכלוסיה בקירוב היו כשליש יהודים, כשליש פולנים וכשליש גרמנים. הגרמנים, השוחאבים הטבעו את חתמם על העיריה לא מעט, אולי לא פחות מן היהודים. אף הם עסקו בתעשיית החוטים. בדיהם היו בתים חצרות רבים, להם היו שדות וגני פרי. היהודים חיו בשלושת הרחובות הראשיים. רבים מהם גרו בבתי דירה של הגרמנים, רוב היהודים דיברו אידית מגורמנת, על כל פנים הבינו גרמנית, והיו שגם קראו גרמנית. כמה וכמה מבני העיר אפילו יצאו לחוץ לארץ, היא גרמניה, אם על מנת לסחור ולשוב ואם שלא על מנת לשוב. דהיי בעריש סטריקובסקי ז"ל ישב איזה זמן בגרמניה, ידע גרמנית יפה והיה חסיד גדול של שילר, היינה ואפילו של גיתה, ואין צורך לומר — חסידו של לסינג וגנתן החכם שלו. לעיתים קרובות מתבל היה לשונו בפסוקים מן הספרות הגרמנית הקלאסית. מובן, שלא היה מן הקנאים אלא ממזג, דת חיים, תורה ודרך ארץ, ממיסדי מזרחי בעיריה. במשך שנים היה אומן ראשי אצל אחד השוחאבים, ופרנסתו היתה בכבוד אף כי לא בשפע.

החיבה לגרמניה ולתרבותה נפסקה, ועל כל פנים נתערערה, בימי מלחמת העולם הראשונה, כשהגרמנים כבשו את העיריה. ילד קטן הייתי כשראיתי את גייסות גרמניה נכנסים לרחובותיה, אפשר שלא ראיתי את כניסתם וראשונה אלא את כניסתם השנייה. יהודים עמדו על המדרכות וקיבלו את פניהם

כלי מים, כי היום היה יום קיץ חם. הגרמנים תושבי העיירה הם בנתיחה ובניהם, ערכו לחיילים קבלת-פנים נלהבת ביותר. הפלישה עזרה פחדים, כבר היה ידוע, שהכובשים שרפו בדרךם את העיר קאליש שרובה יהודים. תשרפי העיר הגיעו גם לחדגסקה וזהו הרוב פחדים, אז ראיתי גם בפעם הראשונה את הקרון הרתום לארבעה סוסים, כלי תרכב הציבורי של העיר קאליש, ומכיון שגדלתי בלחדי זריגיל הייתי בחשמליות המרווחות והמהירות שלה ריחמתי על פליטי קאליש רחמנות מכופלת, גם על שום קרונם זה אמנם היו גם תקוות, שלאחר שיתבססו הגרמנים בשלטונם, ישוכו הדיים למסלולם, על הצד הטוב, אחיל על הצד הטוב יותר מקודם, שהרי הכל שנאו את השלטון הרוסי, תא "פאניץ חייר", ועל כל פנים לא נהגו בו כבוד בלבם, הקיסרות הגרמנית נחשבה לטרקלין תרבותה של אירופה, ממנו ציפו לאכיות, לרוחה, ליציאה מעבודת לחירות, הלא הנגראל הכובש, לחדגודקה, הוציא בשם הקיסר פרח ליחודי פולין ובו הכשתות טובות לרוב.

את הפולאים שבפיר איני זוכר, אבל נזכר אני את השכרים כשהיו מכפריהם, אם אל השוק ביום השוק האם אל הכנסייה ביום ראשון או ביום חג אמנם בחדד למדנו על מעשה האופוד, על בגדי הגד של אהרון הכהן ועל פעמתי הזהב בתוכם מסביב, אבל בימינו היו הפעמנים לכותני הגינים, כשצילצלו הפעמנים בבוקר ביום אחד בשבת, ועוד קצת קודם לכן, התחילה תהירה של הכפריים דרך רחוב שיראדו, שבו גרנו, הגברים במקטריניהם הארוכים ובבתי זריגילים הגבוהים, שקצתם החזיקו אותם על כתפיהם עד שלא הגיעו לעיצומו של הרחוב, לעיבורה של העיר, הנשים בבגדי צבעותים ובמטפות צבעותיות מן הכנסייה הלכו אל בתי המרחץ, אם ההליכה העירה עדיין היתה כאילו מאדגנת, תהלוכה ארוכה ונאה למדי של חברות חבורות, השיבה אל הכפר היתה סירוגן ומקטעין, יחידים, איש אשתו העזרת לו לתרים רגליו, קבוצות קטנות — משפחות, כנראה, או שכנים.

הכפריים היו מרוחקים מן העיירה כמוהלך שעה אחת בלבד, על כן לא נסעו לכנסייה אלא הלכו על פי רוב רגלי, כדי לחוס על הבהמה ועל העגלה ביום המנחה, לא כן בימי השוק הזרידים, בימים אלה הביאו בעגלות עמוסות את כל טוב הכפר, בעוד שהתהלוכות ביום א' עזרו פחדים, על כל פנים בלב הילד, וקשה לה לארץ היהודית להתרגל לפעמנים המזיקים את עדות התצרים, ובעוד שהחזרה אל הכפרים היתה מבושמת, מפורדת וכלה חולין שבתולין, ונה היתה הנהירה אל השוק מבתחילה ענין של חול, של משא-ומתן, בלא לעזר שום פחדים, גדולה פרקמטיה שמקרכת את הלבבות.

למדתי, הנכבד קרוב לגיקלה, סמוך לו ממש ואפילו משולב בתוכו, ורונאות, התנגויות התבויות כרוכות בהתרוממות הרוח, אנשים מעודרים כבוד, מכותים לרוב שבקדושה, המתים המתים של תגינות, שסופם מיסבאות תשיאת רגלים בכבירות, צריחות, לץ היץ ומעשי התבוות, אחר כך משמצאתי תיאודי חגינה בכתיבי דוסטייבסקי, שסופם נמילה גמורה, ידעתי שלא טעה הסופר, אבל משמצאתי בכתיבי מגדלי ושלום עליכם אחר כך תאודי ירידים שאין בהם ממש,

מין שחוקים שאינם אלא המולה וחלומות תהוה, ידעתי שטעות או הפלגה שבגרוטסקה בידם. שכן בימי השוק ראיתי מקח'וממכר של ממש. על פי רוב היו שני הצדדים נשכרים יפה שני הצדדים לא התרחקו מאונאה ורמאות, וטעות גוי היה מותר, אבל כן גם טעות יהודי בעיני הגוי. היה כאן ממש של חליפין ושל עובדת אונאה ולא משחק דמיון במסחר שאינו מכניס ואינו מוציא. הכל ידעו שאין רחמים בדיני ממונות.

ד.

ההשפעה של הפולנים על בני העיירה גדלה כמובן ביותר, משזכו למדינה משלהם. אז נעשו למושל העיירה, חוקים שמו למעט את השפעתם של בני המיעוטים, שבאמת לא היו בעיירה זו מיעוטים כל עיקר אלא בני כל מיעוט ומיעוט היו לפחות שוים להם במנין, כאמור, ואולי עולים עליהם. משנעשתה הרשות פולנית, התחילו בני הגוֹעַר היהודי לומדים פולנית: הוקמו בתי ספר יהודים בפולנית, בעיקר לנעדרות ימי המלחמה הראשונה וכל הכרוך בה שינו הרבה את פני העיירה. כן היתה התמורה בכל משכנות ישראל במזרח אירופה. המלחמה היתה נתן עמוק, קרע גדול, ומה שבא אחריה נבדל בהרבה ממה שקדם לה. ביראת השמים ובמידות התסידות ובתלמוד תורה באה ירידה בלא ספק, צרכים אחרים נתעדרו, אבל על כך להלן.

לא פעמונים בלבד היו בידי הנכרים אלא גם תופים. על פני חוצות העיירה היה עובר מתופף ועמו הלך כרה. המכריו ומדיע את החזשות, שהרשות ביקשה להודיע לנתיניה, לעתים היה המתופף עצמו הברה, לעתים היה מתופף לחדד וכרוח לחדד, בעיקר כשהיה צורך לקרוא פתשגן מלכות ארוך, מודעה רבתי. אנו הילדים רצנו אחריו כברת דרך ארוכה, לפחות עד תניתו השניה, ושמענו עוד הפעם את דבריו, שאמנם לא יכלנו להבינם, אפילו כפל אותם מאה פעמים, כי בלשון לעז נאמרו. מעטים מאד, אולי אחד ושנים מני רבים, הבינו. אבל הרשות יצאה ידי חובת הוודעה, והדברים באמת נתפרסמו ברבים. כי האחד שהבין אץ להודיע, ולא מנע טובו, מתופף זה הבריו על מלחמת העולם הראשונה, והוא או חברו הבריו על ייסוד מדינת פולין. משנוסדה זו, תופפה עוד רבות, ולא יצא שבוע בלא כרזות, לא היה עתן כהדנסקה וולה. אין צורך לומר שלא היה רדיו, וכן לא היה בה כלי תחבורה ציבורי מטעם העיירה מלבד כרכרה יהודית, שיכולת לשכור במחיר מועט. ואמנם לא היתה דרך אחת מביתן אל תחנת הרכבת.

פני העיירה לא נשתנו בימי האדונים והחדשים. עדיין גרו היהודים באותם שלוש הרחובות הראשיים, בבתי עץ או בבתי חומה שברחוב או שבתצרות האצות ולא-צרות הבתים הגבוהים לא היו יותר מבני שלוש או ארבע קומות. באמת בתים בני ארבע קומות היו נדירים.

סבתי רבקה 'השחורה' (רוב בני העיירה היו בעלי כינויים וקצתם נקראו בשמות וכינויים מחרים ביותר; בגלל שערותיהם השחורות מאד נקראו בני משפחת אמי 'השחורים'), היתה בעלת בית חצר ברחוב שיראז', שהולך לעיירה שיראז'. בעלה סבי, מת עליה כשהוא בן ארבעים וחצי לה שני בנים נשואים

הארבע בנות רוחות. הרבה טרחה כדי לכלכלן ולהשיאן. הסב, פישל לייב, חסיד של זורקה וביאלה, רץ באחד מימות החורף העז והקשה אחרי עגלה, שעמדה להסיע אותו לרבי, כנראה לרבי מגדל מוורקה, הצטנן, חלה בדלקת ריאות קשה ולאחר זמן קצר, מששב אל ביתו, נפטר. הרבה כתרים קשרו לו בני העיריה, ודאי הוא, שהיה חברו ומקורבו של בן הרבי מביאלה, שהיה לאחר מכן לאדמרר מסטריקוב, ר' מנחם מגדל, שמקום מושבו היה בסוף ימיו בזוגירוש שליד לודז'. על פי שמות בניו אני למד על דביקות סבי באדמור"י, הצדיק ר' מגדל מוורקה, שאליו נסע סבי, היה בנו של רבי יצחק. הוא הצטיין במידת השתיקה המדברת. על הפסוק, האמור בבת פרעה ומשה, "ותפתח ותראהו את הילד והנה נעד בכה" (שמות ב. ו) הקשה הרבי: מדוע לא נאמר ותשמע? אלא שהילד בכה בבי מעמקי הלב שלא נשמע קולו. מכאן הבינה בת פרעה, שמילדי העברים הוא גם אמר שיהודי חייב לצעוק תוך כדי שתיקה, לרקוד בלי הנעת אבר ולהיות שח וכפוף — בזקיפות הקומה, על "ואהבת לרעך כמוך" אמר ר' עקיבא, שזה כלל גדול בתורה. שאל הרבי: ומהו הכלל הקטן? השיב: לפחות לא תשנא אותו.

בעיקר שיבח את השתיקה. לעתים קרובות ישב בין מקורביו ושתק, הוא עשה את שתיקותיו שיחות רבות משמעות, מפרש אמירותיו ושתיקותיו היה "החחר" ר' בעריש מביאלה, אחד מחסידיו הוותיקים של אביו, לימים, משנפטר הרבי, בשנת 1888, אם איני טועה, קיבלו עליהם חסידיו את ר' בעריש לאדמרר, מכאן השמות במשפחתו.

דודי היו בני תורה אחד מהם, בעריש סטריקובסקי, שכבר הזכרתיו לעיל, הוא בעיני הטיפוס הנעלה של המשכיל העברי, שבו כרתו ברית אמת "התורה החיים", המהלך הישן ודרך ארץ של המהלך החדש, מפיו שמעתי דברי תורה ודברי סופרים לועזים בלי "להבדיל" מרובים. יראת השמים היתה מובנת מאליה, בלי חוסר בטחון שבקנאות. הכל עשה במידה וברוב חן, תפילה בשעתה, מלאכה לשם פרנסה רובו של היום, שיחות חולין נאות, דברי חכם בנחת נשמעים, טיפול בילדים חינוכם, עסקי ציבור, לעתים קרובות נבחר לחעד הקהילה או לוועד העירייה, ולעתים ויתר לאחיו הבכור, בשעה שגם זה נבחר, אמנם על ידי מפלגה אחרת, על ידי "אגודת ישראל", לאותם המוסדות, הדרשות הקפידה, שלא יישבו שני אחים במוסד אחד.

דודי האחר, אחיו הבכור, מרדכי מגדל "השחור", היה בן תורה בעל מחן חריף ועסקן חשוב בקהילה. הוא התגורר בבית שמחוץ לעיר, מעבר לגשר על פני נחל, ההליכה אל בית הדוד בימות הקיץ היה טיול נעים ביותר ברחוב ארוך ליד שדות ונגנים. הבית היה בית דרמשפחתי, בעל הבית, גרמני מאומני הטריגנה, היה מרעיש את הבית בגוליו כל היום עד רדת הערב. דודי החזיק שם חנות, מעין חנות כל בו, בשביל התאכרים שבכפר הסמוך ובשביל דודי סביבתו, בעיקר גרמנים, בעסקי המסחר היו לו עליות וירידות, אף על פי שטרוד היה כל היום, שוקד על עשיית צדקה "בכל עת", כלומר על פרנסת אשתו, בנו ושבע בנותיו, מצא זמן בשביל תלמוד תורה ועסקי הציבור, עוד קודם שנכנסו חיילי

הנאצים לעיירה, בתחילת כיבוש פולין, נאסר ונהרג. אחד הקדושים הרוגי המלכות הרשעה הראשונים של חולת דירתו בקצה העיירה, באמת מחוצה לה, היתה כל הימים בחזקת סכנה, אבל רק בימי הנאצים התרגשה הצרה ובאה אמנם קשה לומר, שהיה ניצל אילו גר בטבורה של העיר, אבל דומה שגם לא מקום דירתו גרם.

בדרך אל בית דהי זה נודמן לי בפעם הראשונה בחיי להתנחל ויכח דהי עם בן האמנה הנוצרית. בשדה, ליד המחרשה הרתומה לשור, עמד גוי זקן וקרא לי בעבורי. נתברר, שהיה גרמני, לותראני, בקי בכתבי הקודש שלנו ושלחם. בעל פה השפיע עלי את פסוקי ישעיהו ג"ג. ידוע, שבארבעה עשר פסוקים קשי הבנה אלה, שאינם ברוח שאר כל הדברים שבכתבי הקודש העמיו עלינו אויבים קשים ועירבבו עלינו את עולמנו. על פיהם דימו הנוצרים לעצמם את תולדות ישו ואת מעשי ישועות ועל פיהם חזרו וביקשו ראיה לתלדותיו ולמעשיו. נער הייתי, כבן עשר. והאי שלמדתי גמרא ותוספות, אבל את פרקי ישעיהו לא ידעתי התפתלתי מאד בתשובותי למאמין הזקן. נוכחתי לדעת כמה קשה ויכוח דהי. אבל גם הרגשתי שיש צורך בו, אלא שיש להצטייד בידעיות ובלי "דע מה שתיביב" עתיד אתה להיות נבון ומגוחך, אפילו הצדק עמך. זכרני, נגעה ללבי העובדה, שהנוצרים מכבדים את "הברית הישנה", ויש לנו יסוד לשותפות של דעות, התביישתי, שהם ולא אנחנו בקיאים בתנ"ך. אמנם אין לך פסוק מן התנ"ך שאינו נשנה בגמרא לפחות ד פעמים, ויש פסוקים הבאים בגמרא מאה פעמים ויותר, אבל מובן, שאינה דומה בקיאות בתנ"ך לידיעת פסוקיו המפורים על פני דפי התלמוד. ובאיו קנאות, פתנדמנטאלית דבק הנוצרי בן שיחי בפשוטם של המקראות על פי הבנתו! בשיחה זו (אחד כך באו כמה שיחות דומות לזו) הכרתי בפעם הראשונה, אמנם שלא ברעת ברורה, את אסס קצתו של זיוף תורת ישראל ותולדותיו שעל פי הנצרות, שענין הצליבה בידי היהודים אינו אלא פרט אחד בו, בכלל הזיוף, אמנם הפרט האיום המסתכן ביותר, הרגשתי בגול היתה בלבי תרעומת על הזקנתה.

ה.

אחרי מלחמת העולם הראשונה שוב לא היו פני העיירה כתמול שלשום. המצעים לא קרמו עוד. דומה הנפשות נפגעו ותערערו ולא חזרו עוד לתיקתן הראשון. המידות נשתנו, האנשי המקום, מנהגיהם והליכותיהם אף על פי שכאילו עמדו בעינם, על כל פנים למראית העין, שוב לא היו מה שהיו קודם לכן, אלא כדמותם בלבד. יש אמרו: ירידה הפקרות, חילול השם, ויש טענו: התחדשות, תחייה, דינאמיקה של התפתחות לטוב ולרווחה, תוקמו בתי ספר מודרניים. אמנם רובם של ילדי ישראל עדיין למדו בחודרים. תוקם "בית יעקב" לבנות. כל המפלגות והאירגונים שבעיר הגדולה היו מיוצגים בחולת חזקה היתה התנועה הציונית. מתנועת החלוץ יצאו כמה צעירים לארץ ישראל. ידידי מילדות, ירמיוה גורדון, היה אחד הראשונים. בימי העליה הרביעית עלו ארצה כמה בני "המעמד הבינוני". הם הביאו עמם מידות טובות של עמלים על צרכי פרנסתם, רחוקים מאנשי הרח"י, המבקשים להתפרנס על עסקי תהנו. בנקל

עברו למקצועות עבודה לפי כושרם ולפי צרכי הארץ. בין שתי מלחמות העולם כבר היו כוחה רבים מבני הנוער שלמדו עברית חדשה וקראו עברית חדשה. זכרונני, שבבואי בפעם האחרונה לבקר את העיידה בקיץ 1931 לחתונה של בת דודי בערישו, נתבקשתי להרצות בעברית על „מסדה“ של יצחק למון, והיו לי שומעים מקשיבים. מכיון שהייתי מועמד לרבנות מחדנית מגורמנת, בחצי הדרך לדוקטור ראבינר, נהגו בי הבחורים לומדי התורה והיין הרב, שהתודעתי אליהם בחתונה זו, במין קירבה ורתיעה של כבדות חשדו; לומד תורה ותון כבוד ויקר לשלנו, אבל בכל זאת אינו משלנו!

העיידה שינתה את פניה גם בכך, שהקנאות של החסידים התגלגלה בקנאות האירגונים החילוניים החדשים, הארגוניה דתית לשעבר, כשהיא נשפכת לתוך דפוסים חילוניים, אינה פוסקת לרתוח ולהרתוח מחלוקת. אבל היתה גם ירשה של מידות טובות. מידות העיידה צניעות, ענוה, ישרות דרך, הסתפקות במועט ומין תמימות אמיתית כלילת חן ורבת עמקות. נישבו גם רחוחות חדשות עם ישנות של טובלנות ומחלנות, ניתנו מהלכים לנימוסים יפים של צעירים חקנים, מידות ישראל סבא שנתלכשו בצורות חדשות, ובכל מקום בכל עצה שהופיעה, הזהירו ברום המעלות.

אם זדנסקה חלה עדיין קיימת בהיסטוריה של פולין, מנותקת מן העשייה הניה של תושביה היהודים, היא בוגדת בעצמה בממשהו האמיתית אינה אלא תרמית לבה, כדבר הנביא. היא מעלה בטוב וביקר שבה ובחזרה בחיים הנקלים, בירידה, לאחד ימי הגדולה; בעינינו היא צל רפאים, המפיל אימה על ידי האין, תוכחת מזכרת למה שהיה מצבת העוד.

השקפתו הלאומית של שד"ל / סוף מעמוד 33

בדחו, בעוד שלצאטו שדגל בלאומיות ישראל, האמין שתחית עמו בתור חטיבה לאומית היא מטרה עיקרית בפני עצמה. לצאטו ראה את הלאומיות כדבק וכחוט הקשר הכי חשוב ביהדות. ניתן לומר כי בדעה זו היה לצאטו קרוב יותר בשיטת מחשבתו לאסכולה ההיסטורית של פרנקל, שהדגישה את רעיון העממיות בגישתה אל היהדות.

ח ע ר ו ת :

- (1) כנור נעים, הוצאת תבונה, וארשה, תרע"ג, דף 374 ואילך. (2) מורה נבוכים, ג: לב.
- (3) „כנור נעים“, 429. (4) מחקרי היהדות, 164:2. (5) כרם חמד, 119.
- (6) אגרות VIII, דף 1195. (7) אגרות 5, דף 701. (8) Epistolaria דף 363.
- (9) Discorsi Storico-Religiosi agli studenti Israeliti Padova דף 114 ואילך.
- (10) כנור נעים, הוצאת „תבונה“, וארשה תרע"ג עמ' 296 ואילך. (11) רעיון התעודה גורס כי „צדקה עשה להם הקביה שפורם בין האומות“ (מסחים פ"ו ע' ב) פיזור היהודים בארצות הגלות אינו לפי זה עונש על חטאיהם של ישראל, אלא לפי הרטורמים היתה כוונת ד' להפיץ את תורות המונותאיזם המסרי בין אומות העולם. לפי ההסבר הפשוט של מימרא זו הציל ד' את עם ישראל מבלין בזה שלא שתרכוו במקום אחד, ולולא פיזורם, קל היה להשמדם.
- (12) אגרות שד"ל, דף 1332 ואילך. (13) אגרות שד"ל VIII, דף 1246 ואילך. (14) שם, דף 1139.
- (15) ראה את הרגומו העברי של א. כהנא לאגרותיו האיטלקיות של שד"ל הפרדם, 3, דף 120. (16) שם, דף 143. (17) אגרות שד"ל VIII, דף 1253 ואילך. (18) אגרות VIII, 1071.